

Diószegi Vilmos Samanizmus

TARTALOM

I. "CSALÁDI HAGYOMÁNY"

1. Táltosok
2. Haj, regő rejtem...

II. VARÁZSLÓK, PAPOK, ORVOSOK

1. A samanizmus helye a vallástörténetben és a vallásetnológiában
2. Vallás-e a samanizmus?

III. A SÁMÁNOK VILÁGA

1. Szibéria és népei
2. Állatok és emberek
3. A féléves éjszaka
4. "Sarki hisztéria?"

IV. A SÁMÁNI VILÁGKÉP

1. A "világfa"
2. Hány lelke van az embernek?
3. Szellemek és emberek
4. "Az első sámán"

V. "FOGGAL SZÜLETETT"

1. Hogyan lesz a sámán?
2. A sámán születése
3. Elhívás és betegség
4. A "felesleges csont"
5. A szellemparancs: engedelmesség vagy halál

VI. AVATÁS ÉS PÁLYAKEZDÉS

1. "Gyalog" vagy "lovon"
2. Sámándob és dobavatás
3. A sámán avatása

VII. A SÁMÁN ÉS TÁRSADALMA

1. A sámán feladata
2. Társadalmi helyzet
3. Sámánok egymás közt
4. A sámán halála és temetése

VIII. A "MESTERSÉG"

1. A sámán és szellemei
2. A "segítő"
3. Mi minden kell a sámánkodáshoz?
4. Drámai játék: a sámán "utazása"
5. A sámánének

IX. A SAMANIZMUS TÖRTÉNELME

1. Már a bronzkorban is...
2. A sámán mint biztosító szelep
3. A mai Szibéria
4. S a tegnapi sámánok?...

UTÓSZÓ

A magyar tudománynak kevés olyan odaadó, önfeláldozó munkása volt, mint Diószegi Vilmos. Rövid élete példája az elhivatott tudósnek, akinek életcélja a tudomány előbbrevitele. Eredményeinek jelentősége, munkáinak tudománytörténeti hatása ma még le nem mérhető. Az

utána maradt hatalmas anyag, könyvek, tanulmányok, forrásgyűjtemények méltatása a szakemberek dolga. Az alábbi pár oldalon mint tanú szeretném felidézni nem távolodó, élő, kedves alakját.

*

1923. május 2-án született Budapesten. Édesapja műszaki rajzoló volt, édesanyja otthon nevelte két gyermekét, fiát és nála hét évvel fiatalabb lányát. A két világháború közötti gazdasági helyzetet, mint annyi kis fizetésű tisztviselő család, ők is megérezték; Diószegi gyermekevei alatt a család anyagi helyzete nem volt könnyű.

Ahogy ő is emlékezett rá, s ahogy családtagjai is mondták, igen élénk fantáziájú kisgyermek volt. Szerette a mesét, külön álmvilágot épített ki magának, saját maga által kitalált történetekkel, szereplőkkel, helyszínnel, ennek folytatásaképpen pajtásaival később legkedvesebb játéka a kalandos történetek, indiáncsaták eljátszása volt. Bár kinézetre rendkívül egészségesnek látszott, gyermekkorában sokat betegeskedett. A gyakori betegségek alatti szobafogság hosszú, tétlen napjai rendkívül fájdalmas emlékként maradtak meg benne, ilyenkor képzeletéhez menekült. Szülei sokat aggódtak egészsége miatt, amelyet csak egy hosszabb, nyelvtanulással egybekötött ausztriai nyaralás hozott helyre. Megerősödése után osztálytársai szerint is a gimnáziumban a legjobb tornászok, atléták közé került, kitűnően korcsolyázott. A mozgás, a sport iránti szeretete élete végéig megmaradt.

Korán kezdett el olvasni. Mint kisfiú, a meséskönyvek után elsősorban kalandos történeteket (Verne, Cooper, May). Hogy pontosan mikor kezdett el érdeklődni - gyermeki korának megfelelő szinten - a magyar történelem, a magyar "ősvallás" iránt, azt ő maga mondja el Sámánok nyomában Szibéria földjén című útleírásában. A kisfiút, aki akkor 7-8 éves lehetett, édesapja névnapi ajándékként elvitte az "Angolparkba", ahol a látványosságok mellett Feszty Árpád híres Körképét is megtekintették. Az apai magyarázat nyomán megelevenedett a magyarok bejövetele, a fehér lovat áldozó táltos. Ez a teátrális, történetietlen kép örök nyomot hagyott a fogékony gyermeki lélekben. Mikor erről a gyermekkori emlékről beszélt, azt is elmondta, ekkor tudatosult először benne, hogy ő magyar, vagyis egy olyan néphez tartozik, amelynek a múltja, a látott kép alapján, izgalmas, titokzatos, nem mindennapi. Gyermeki büszkeség töltötte el. Ugyancsak a már említett útleírásban írja, hogy az elemi iskolában büntetést kapott a tanítótól, mert óra alatt verset költött a pogány magyarokról. Később kamasz korában, természetesen ő is írt verseket, éppen olyan naivakat és botladozóakat, mint kortársai, de a szerelmes és filozofikus versek között szép számmal olyanok is vannak, amelyekben - leginkább Adyt próbálva utánozni - a magyarokkal, az elődökkel, a misztikus régi hittel foglalkozik. Bár ezek az érzelmek, ha megváltozott formában is, élete végéig meghatározták, nem volt elfogult a magyarsággal szemben, nem volt nacionalista, nem volt részrehajló. Sőt. Mint néprajzkutató, éppen a magyar hitvilág romantikus, tudománytalan, misztikus irányzatait, a "büszke" kelet mítoszáat oszlatta el szigorúan tudományos alapokon álló munkáival. Mint ember nemcsak a magyar, hanem a zipszer őseit is emlegette, kiktől - úgy vélte - rendkívüli szorgalmát, a tudományos munkánál oly fontos lelkiismeretességet örökölte.

Diószegi Vilmos a gimnáziumban nem volt jó tanuló. Ha középiskolai bizonyítványát nézzük, ma annak alapján aligha kerülhetne be az egyetemre, csakúgy, mint más jeles tudósaink sem. Ám

ennek nem képességeinek hiányos volta, vagy kevés szorgalma volt az oka, hanem az, hogy érdeklődése igen korán szakosodott. A gimnáziumi évek alatt, titokban, szüleit sem tájékoztatva, elkezdett japánul, törökül tanulni. Már érettségi előtt próbált tájékozódni a magyar hitvilágra vonatkozó fontosabb művekről, s amennyiben tudta, megszerezte és elolvasta ezeket, csakúgy, mint a híres útleírásokat, a felfedezők életrajzeit, elsősorban Kőrösi Csoma Sándorról olvasott el mindent, ami csak a keze ügyébe akadt. A történelemórákon is kitűnt különleges érdeklődésével, s érettségi vizsgáján, szerencsés véletlen folytán, az elnök Németh Gyula professzor, a turkológia neves kutatója előtt csillogtathatta meg ismereteit a nomádok életformájáról, kultúrájáról, harci-stratégiájáról. Ez a felelet a professzorban maradandó nyomokat hagyott. Tanárai természetesen különbözőképpen vélekedtek róla. Volt, aki álmodó, figyelmetlen diákot látott benne, de voltak olyanok is, akik megéreztek benne az elhivatottságot. Egyik legkedvesebb tanára Lakatos László, akivel élete folyamán továbbra is kapcsolatban maradt, például sohasem követelte meg tőle időt rabló "memoriterek" megtanulását, ezekből sohasem feleltette.

Érettségi után szülei szívesen látták volna, ha elhelyezkedik és némiképp könnyíti a család anyagi helyzetén, de Diószegi elhatározta, hogy tudományos szinten foglalkozik az őt érdeklő kérdésekkel, s tudta, ennek egyetlen módja az, ha az egyetemen folytatja tanulmányait. Miután felvették oda a Belső-ázsiai, a Török Filológiai-, és a Magyar Őstörténeti Intézet hallgatója volt elsősorban. A tanári diploma megszerzéséről lemondott. Ebben az időben ez a tette nagy könnyelműségnek számított, hiszen így az egyetem elvégzése után csak tudományos pályán helyezkedhetett el, ami a lehetetlenséggel volt egyenlő: de ő tudatosan vállalta azt a kockázatot, hogy csak "szibériai nyelvészetből" és "magyar őstörténetből" kapjon képesítést. Az egyetem végzése mellett, hogy szüleit ne terhelje, az egykori csepeli Weiss Manfréd gyárban vállalt délelőtti adminisztrációs munkát. Ez a hivatali munka saját bevallása szerint rendkívül nyomasztotta, lelkiismerete nem engedte meg, hogy ne végezzen jó munkát, de gondolatait tanulmányai foglalták le, s alig várta már a délutáni órákat, amikor rohanhatott az egyetemre. Szerencséjére a számára legfontosabb egyetemi előadásokat délután tartották meg. Legtöbbször a Belső-ázsiai Tanszéken tartózkodott, amelynek ekkor Ligeti Lajos professzor volt a vezetője. Doktori disszertációját is Ligeti Lajos professzor úrhoz írta, mandzsu-tunguz nyelvészeti témából. A felszabadulás után még nehezebb volt az élet a háború sújtotta országban. Az ország tudományos apparátusát újra kellett szervezni. A doktorátus után, mint fizetés nélküli gyakornok egy darabig a Belső-ázsiai Tanszéken maradt. Végülis 1947-ben a Néprajzi Múzeumba kapott kinevezést, az ún. Ázsiai Gyűjtemény kezelését bízta rá. A múzeumi munka új volt számára, de hamar beletanult. Rendkívül értékes anyagot kapott a keze alá; ezek közül elsősorban a Baráthosi Balogh Benedek által gyűjtött nanaj tárgyakat kell kiemelni, nevezetesen a gyógyító amuletteket. A nanajok (goldok) a mandzsu-tunguz nyelvcsaládhoz tartoznak, amelyről disszertációját írta. Ezeknek a tárgyaknak a kapcsán fordult először aktívan a néprajztudomány felé. Az egyetemen mint nyelvész kitűnő filológiai iskolát járt végig, amelynek módszerét néprajzi stúdiumainál is érvényesítette. Nem véletlen tehát, hogy első önálló tanulmánya Baráthosi Balogh Benedekkel, a kutatóval foglalkozik, majd ezt követően a nanaj gyógyító amuletteket dolgozta fel több írásában is. Néprajzi munkásságát mindvégig segítette, erősítette a különböző szibériai népcsoportok nyelvének ismerete, amely nemcsak a tárgynevek "megfejtésénél", de későbbi munkáinak során hosszú, összefüggő szövegek, énekek megértésénél, lefordításánál és értelmezésénél is segítségére volt. Ugyancsak korai cikke foglalkozik a mandzsu-tunguz sámántükrökkel, ez az első sámánizmussal foglalkozó

tanulmánya. A néprajz mellett nem hagyja abba a nyelvészetet sem, első múzeumi éveiben írja az uráli halnevekről és azok mandzsú-tunguz kapcsolatairól szóló művét.

Már egyetemi évei alatt is, de a Néprajzi Múzeumba kerülésekor még inkább, mondhatnánk tudományos pályafutása kezdetétől foglalkoztatják a nyelvészeti problémák mellett a magyar népi hitvilág és az ázsiai népek hitvilága között feltételezhető rokonság kérdései. Ezt a témát előtte már többen érintették, tanulmányozták, de tudományos követelményeknek eleget téve nem dolgozták fel teljes egészében. A Szibéria-kutatás mellett, amelyet egyre jobban leszűkített a szibériai hitvilág, röviden a sámánizmus kutatására, elkezdte rendszeresen gyűjteni a magyar hiedelmeket, szokásokat, s azokat a jelenségeket, amelyek feltehetően rokon vonásokat mutatnak. Rendkívül nagy irodalmat tekintett át; mindent elolvasott, ami csak elérhető, megszerezhető volt számára a szibériai néprajzi irodalomból. Már ebben az időben is jól olvasott oroszul, állandóan fordított, az orosz nyelvű samanizmusra vonatkozó irodalmat kicédulázta, rendszerezte.

A szibériai anyaggyűjtéssel párhuzamosan kezdte el az egész magyar nyelvterületre kiterjedő néphit gyűjtést, a magyar és a szomszéd népekre vonatkozó néprajzi irodalom áttekintését, számbavételét. Bejárta az ország hagyományőrző vidékeit. Valamennyi gyűjtőútját felsorolni lehetetlen, de többek között alapos gyűjtést végzett a bukovinai, moldvai székelyeknél, a mátravidéki palócoknál. Két nagy gyűjtőút alkalmával a Dunántúlon az északi-, nyugati- és keleti területeik hagyományos hitvilágának anyagát dolgozta fel. Több faluban munkálkodott a Duna-Tisza közén, a Duna mentén. Igen részletes gyűjtéseket végzett Mezőkövesden, a Nyírségben, Abaúj és Zemplén megyében, s Szatmárba is ellátogatott. A határokon túl a Csallóközben, Gömörben és Nyitra környékén többször járt a magyar falvakban. A terepen szerzett anyag jelentős részét publikálta.

Tulajdonképpen a két nagy pólus: a Szibéria néphitére vonatkozó irodalom és az összegyűjtött magyar néphit-anyag összevetéséből készült el a honfoglaló magyarok hitvilágára vonatkozó könyvének több nagy lélegzetű előtanulmánya, mint például A viaskodó táltosbika és a sámán állatalakú életlelke, Adatok a táltos révülésére, A halottlátó. Ha látszólag csak magyar néphittel kapcsolatos jelenségeket publikált - A bukovinai boszorkányok kapcsolata az állatokkal, Dobbal való kötés oldás, Nem halt meg, csak elrejtezett -, tanulmányának témája akkor is vonzotta az összehasonlító szibériai anyagot. Menet közben megszületett az egész témakör alapvető módszertani cikke is, amelynek nemcsak a tudományos módszer tisztázása volt a célja, hanem a téma kényességének és félreérthetőségének a kivédése is. A honfoglaló magyar nép hitvilága (ősvallásunk) kutatásának módszertani kérdései.

Kandidátusi disszertációjában összesítette, véglegesen megfogalmazta a kutatott témát: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Diószegi ebben a könyvében bebizonyítja, hogy a magyar népi kultúrában (elsősorban a magyar néphitben) bár töredékesen, több jelenségre szétszabdálva, de megmaradt a pogány magyarság egykori vallásának az emléke, töredéke. A sámán egyes jellemző tulajdonságai, a boszorkány, a táltos, a halottlátó alakjában részlegesen tovább élnek. A sámándob emléke hiedelemmondákban, gyermekmondókákban, játékokban maradt fenn. Módszertani cikkében felállított szigorú követelményeit egész terjedelmes munkájában következetesen alkalmazta, szinte a szőrszálhasogatásig pontosan. Nem engedett a romantikus elméletek csábításának, a bizonyíthatatlan intuíciónak. A

kezdeti kételkedések éppen e tanulmány szigorú filológiai alaposágának következtében elhallgattak, bizonyított feltevéseit általában elfogadták.

1957-ben nagy fordulat következett be az életében, amely egész további tudományos munkájára meghatározó lett: a már évek óta kért, tervezett Szovjetunió-beli tanulmányutat megkapta. A tanulmányút időtartama 3 hónap volt. Tulajdonképpen igen szerencsés időben érkezett ez a lehetőség, kandidátusi értekezését lezárta, új, nagyobb lélegzetű témába még nem kezdett bele. Várva-várt szovjet ösztöndíjának végtelenül örült, legnagyobb vágya teljesedett be. Bár a magyar néphittel is szívvel-lélekkel foglalkozott, egy percre sem feledkezett meg korábbi terveiről, Szibéria-kutatónak vallotta magát. Már indulásakor elhatározta, hogy tanulmányútja tovább fog tartani, mint 3 hónap. Rendkívül nagy tervekkel indult el, a gazdag leningrádi és szibériai múzeumok sámánizmussal kapcsolatos anyagát kívánta lefényképezni, a tárgyleírásokat lemásolni, az adattárakban fellelhető írásbeli és hanganyagot számba venni. Ezekon kívül a sámánizmus minden ott fellelhető irodalmát is meg akarta szerezni eredeti példányban vagy mikrofilmen. Bár kiküldetése csak Leningrádba szólt, eltökélt szándéka volt az is, hogy ha lehetséges, csatlakozik egy szibériai expedícióhoz. Meg akarta ismerni azt a földet, azt a kultúrát, amelyről annyit tudott, olvasott, írt, azokat az embereket, akikhez tulajdonképpen gyermekora óta készülődött. Bár terveinek felét sem mondta el még legjobb barátainak sem, mindenki lehetetlennek tartotta kintmaradásának, terepmunkájának megvalósulását.

Rendkívüli akaraterővel, szívóssággal, lemondással, a tudomány bővületében, elsősorban a magyar tudomány gazdagodását szem előtt tartva, emberfeletti erőfeszítések árán mégis megvalósította elképzeléseit. Odakint is talált támogatókra, jó barátokra, tudóstársai megértették törekvését, segítették. Kinti barátai közül meg kell említeni V. N. Csernyscov professzort, az azóta már elhunyt régész-néprajzos szakembert, aki elsősorban a finnugor népekkel foglalkozott és a már szintén halott Dolgih professzort, aki Szibéria történetének volt a szakembere. A régész Okladnyikov, a néprajzkutató Tokarjev professzor szintén sokat segített, s támogatták őt fiatalabb kollégái is, olyanok is, akik nemcsak kutatói, de tagjai voltak a szibériai népeknek.

A hivatalos idő lejártá után diákszállókban lakott, hogy pénze minél tovább kitartson, szinte éhezett. Így 3 hónapos ösztöndíjából s a hazai hivatalos szervek küldeményeiből egy és egynegyed évig kint tudott maradni a Szovjetunióban.

Legtovább Leningrádban dolgozott, de a krasznojarszki, novoszibirszki múzeumok anyagát is sikerült lefényképeznie, s a kapcsolódó adatokat kimásolnia. Összegyűjtötte a sámánizmus orosz nyelvű bibliográfiáját, eredeti példányban vagy mikrofilmen hazahozott ritka, Magyarországon nem ismert könyveket.

Kétszer is eljutott Szibériába: 1957 kora őszén és 1958 nyarán. 1957 őszén a burjátok között járt. Tolmácsa az irkutszki egyetem docense Saraksinova asszony volt, akinek ősei között szintén voltak sámánok. A burját nemzetiségű, burját irodalommal foglalkozó tudósasszony későbbi élete folyamán is mindig, mindenben segítette Diószegit, egyik legjobb barátja lett.

Diószegi a burjátok között találkozott először sámánnal, nevezetesen Hadi sámánnal, aki bizalommal fogadta a gyűjtőt, fiának szólította, emlékül sámándobot faragott neki. Ez az első

találkozás meghatározta a gyűjtő viszonyát későbbi adatközlőikhez is, a volt sámánok szerették, megnyíltak neki, nagyon ritkán volt visszautasításban része. A burjátok után Krasznajarszkon keresztül az abakáni szibériai törökök között több sámánt ismert meg, egymás után vette fel magnetofon szalagra a sámánénekeket, jegyezte fel a szertartásokat, a sámán-képzeteket. Fényképsorozatot készített a sámán fejdíszek, ruhák készítéséről. Rendkívül érdekelték a sámánok testi és lelki jegyei, meglepte őt egyes adatközlőinek magas intelligenciája.

Első szibériai útja után nem tért vissza Budapestre, bár küldetése régen lejárt, mégis úgy határozott, a telet Leningrádban tölti: folytatja a múzeumi anyag másolását, fényképezését, abban reménykedve, hogy a következő nyáron megint eljut Szibériába s újra a terepen dolgozhat. Ezzel az elhatározással rengeteg munkát, aszkézist vállalt. Újra diákszállításokon élt, keveset evett, kora reggeltől késő éjszakáig dolgozott. Ruházata sem volt megfelelő a kemény északi télhez.

Terve sikerült, júliusban indult el második szibériai útjára. Krasznajarszkban megállva, egy darabig a múzeumban dolgozott, innen indult a belső-ázsiai törökség egyik legkisebb népcsoportjához, a karagaszokhoz. Az itt végzett gyűjtés szerencsés körülmények között folyt, igen eredményesen. A karagasz sámánhitről előtte nem folytattak kutatásokat. A szokásos kérdések mellett a sámánság örökölhetőségének a lehetőségeit is vizsgálta. Szovjet geológus csoporttal került össze, akik önzetlenül segítettek munkájában. A karagaszoknál töltött napokat sok kedves epizód tarkította: sikertelenül próbálkozott a rénszarvas lovaglással, az őserdőben mohából tüzet próbált gyújtani, nem nagy sikerrel. Megismerkedett egy rendkívül értelmes sámánnal, Kokujevvel, akinek nemcsak vendégszeretetét, de teljes bizalmát is élvezte. Útleírásában közölte Kokujev fényképét és öltözet-avató énekét, amelyet Csanádi Imre öntött a nyers fordításból végleges formába. Kokujevet közel érezte magához. Elmondta, hogy arca, magatartása, gondolkozása emlékeztette magyar falusi adatközlőire.

Irkutszkba visszatérve részt vett Okladnyikov professzor egyik ásatásán az Oka folyó partján, ahol módjában volt egy bronzkori sziklarajzot is megtekinteni, s ezen egy sámándob-ábrázolást felfedezni. Irkutszk után, bár pénze fogytán, kutatóútra indult a tuvai szojotok közé. A múzeumban barátokra talált, akik hozzá segítettek, hogy a helyi lapba cikket írjon, részt vegyen egy ismeretterjesztő film forgatásán. Az így szerzett pénzen eljutott nemcsak az erdei rénszarvastartó szojotokhoz, hanem a síkvidékiekhez is, ahol először lehetett tanúja egy sámánasszony extázissá fokozódó szertartásának. Azt a páratlan énekét, amely e szertartást kísérte, sikerült magnetofonszalagra rögzítenie. 1958 szeptemberében tért haza Budapestre megromlott egészségi állapotban. A gyűjtött anyagon és a tárgyfotókon kívül a Néprajzi Múzeumnak sok és igen értékes sámántárgyat hozott.

Hazaérkezése után fogott neki a régen megálmodott "Sámán Archivum" megalkotásának. A rendkívül értékes szibériai anyag láttán a Művelődésügyi Minisztérium, valamint a Magyar Tudományos Akadémia pénzt adott annak feldolgozására, rendezésére, amelyhez nagy körültekintéssel kezdett. Az előhívott fényképeket kartonra ragasztotta, a kartonok hátára a tárgyakra vonatkozó adatokat gépeltette. Már Szibériában igyekezett a megmaradt tetemes szöveget, a sámánénekeket oroszra, illetve magyarra lefordíttatni, szibériai népcsoportokhoz tartozó vagy a helyi nyelvet ismerő tudományos kutatók segítségével itthon egyedül fordította. A sámánénekek dallamait lejegyeztette, gyűjtőfüzeteit legépeltette, rajzait lerajzoltatta. A sámán

irodalom mikrofilmeit előhívatta. A hatalmas anyag rendezését és rendszerezését egyedül végezte.

A páratlan gyűjtemény egyre-másra vonzotta a külföldi kutatókat. Hosszú távon terve tulajdonképpen ez is volt: "Budapest lesz a sámánkutatás központja - mondta - mert itt nemcsak egy múzeum anyaga, de az egész világon fellelhető sámánizmusra vonatkozó forrásanyag megtalálható lesz." Az Archívum gazdagításán, teljessé tételén következetesen dolgozott. Az isztambuli, a bécsi, a párizsi, a lipcsei, a skandináv államokban és más nyugati múzeumokban lévő sámán tárgyakat, kéziratokat, s az ide kapcsolódó adatokat vagy személyesen, vagy levelezés útján szerezte meg. Ezeknek az utaknak egy részét saját maga fedezte. Japánból, Amerikából is kapott fényképeket, adatokat, könyveket.

Első és második szibériai gyűjtőútjának tudományos eredményeit több jelentős tanulmányban publikálta: Az északkeleti szojotok sámánhitéhez, A karagasz sámándob készítésének módja, A karagasz sámánhit etnikai egyöntetűségének kérdése, A tuva sámánhit interetnikus kérdései, A szamojéd kultúra emlékei a sámánizmusban a kelet-szajáni népeknél, A szelkup sámándob interetnikus összefüggései stb. Ezek a tanulmányok már tükrözik Diószegi szibériai kutatásának távolabbi céljait. A sámánhit kutatása nála nemcsak a szibériai népek valamikori hitvilágának feltárása volt, hanem a sámánizmust, mint sok archaizmust őrző jelenséget alkalmasnak látta arra, hogy Szibéria őslakossága etnogenetikai kérdéseit megvilágítsa.

1960-ban Mongóliába ment ki három hónapra, ahol a mongol sámánizmust és a sámánizmus-buddhizmus egymásra hatását tanulmányozta. A darhatoknál végzett mongóliai terepmunkája már kifejezetten etnogenetikai tanulságokat keresett.

Második Szovjetunió-beli útja előtt megszervezi és szerkeszti a Glaubenswelt und Folklore der sibirischen Völker című tanulmánykötetét. Ebben a világ jelentős Szibéria-kutatóinak tanulmányait gyűjti össze és jelenteti meg, hogy ezzel is erősítse Magyarország helyzetét a nemzetközi Szibéria-kutatásban.

Második Szovjetunió-beli tanulmányútja, illetve harmadik szibériai útja nem sikerült olyan jól, mint az első. Bár 1964-ben Leningrádban több hónapig dolgozott, a múzeumi anyaggyűjtést nem tudta teljesen lezárni. Szibériai gyűjtőútja pedig terveire viszonyítva szintén töredékes maradt. A terepmunkát adminisztratív okok miatt megszakítani kényszerült, betegség is kínozza. Szinte a felismerhetetlenségig lefogyva, megváltozva érkezett haza.

Többször nem jutott el hosszabb tanulmányútra, sem a Szovjetunióba, sem Szibériába, bár meghívták a novoszibirszki egyetemre vendég-előadónak, s a Magyar Tudományos Akadémia kétszer is megadta neki a hosszabb időtartamú szovjet ösztöndíjat. A szibériai terepmunka hiánya rendkívül megnehezítette célkitűzéseinek megvalósítását, alapjaiban rendítette meg tudományos tervét, életének további menetét. Új helyzete állandóan nyomasztotta, mégis tovább dolgozott szibériai anyagával, így született meg az Evenki sámándobok, A baraba törökök iszlám előtti sámánizmusa és etnogenetikai tanúságai.

Még 1962-ben e nagysikerű könyvben foglalta össze a sámánizmust. A szibériai népek etnogenetikai kérdéseivel foglalkozott akadémiai doktori disszertációja is, amelyet halála miatt

már nem tudott befejezni. Életének utolsó évében készült el a második sámánizmusról szóló tanulmánykötet is, amelyet halála után jelentettek meg. A magyar néphit és a sámánizmus összehasonlítását szibériai és mongóliai gyűjtései alapján tovább szélesítette, (A magyar néphagyomány és a sámánhit kapcsolata) sőt egyik utolsó cikkében már a honfoglaló magyar hitvilág történeti rétegeit próbálta szétválasztani. (A honfoglaló magyarság hitvilágának történeti rétegei. A világfa.)

Halála előtt még az a megtiszteltetés érte, hogy az Encyclopaedia Britannica számára felkérték a "Sámánizmus" címszó összefoglalására, amit megírt, de megjelenését már nem érte meg. Mindenki azt gondolhatná, hogy a szibériai, illetve a magyar hitvilág összehasonlító vizsgálatának hatalmas anyaga egész kutatási idejét lefoglalta. Korántsem volt így. A sámánizmus és az ezzel kapcsolatos etnogenetikai problémák mellett szinte azonos intenzitással dolgozott a magyar hitvilág témakörében is. Személyes gondjának tekintette a magyar néphit kutatását, s ennek nemcsak a sámánizmussal összefüggő rétege izgatta, hanem az a kérdés is, hogy a magyar néphit hogyan viszonyul az összeurópai néphithez, a honfoglaló magyarság mit tett magáévá az itt talált és a magyarságba beolvadt népek szellemi kultúrájából, mit vett át a jelenlegi szomszédos népektől. Nagyon egyoldalú lenne képünk a magyar néphitről - hangoztatta - ha csak a sámánizmussal kapcsolatos oldalát vizsgálnánk. Ezt az "ellentétes" célt szolgálta a Luca-napi szokásokkal foglalkozó több tanulmánya és ugyane témakört összefoglaló, halála miatt befejezetlen könyve is.

A magyar néphitet - akárcsak a sámánizmust a szibériai népeknél - archaizmust őrző jellege miatt alkalmasnak találta etnogenetikai problémák megoldására a magyar nyelvterületen. Szinte egyedülálló kísérletképpen a palóc népcsoportot, a palóc kultúrát egy mitikus lény, a "markoláb" megléte vagy hiánya alapján próbálta körülhatárolni. Az etnogenetikai, vagy ahogy ő mondta "etnokulturális" problémák éppen úgy érdekelték a magyar nyelvterületen, mint Szibériában. Ez volt az oka annak is, hogy igen sokat gyűjtött a magyarországi nemzetiségek körében. Élete utolsó munkaképes hónapjaiban a horvátoknál, szerbeknél vizsgálta a hiedelmeket, szokásokat.

A néphit gyűjtést, akárcsak Szibériában, fáradhatatlanul végezte, sok esetben türelmetlenségében gyalogolva, szállásával nem törődve járt faluról-falura. Felmérve, hogy minden erőfeszítése ellenére nem tudja áttekinteni a magyar nyelvterület anyagát, megszervezte az országos népi gyűjtőhálózatot, munkatársakat toborzott, megindította a Néphit Archívumot.

Az anyaggyűjtést majdnem olyan fontos feladatnak tekintette, mint a tudományos feldolgozó munkát. Meggyőződése volt, hogy generációjának a feldolgozó munka mellett égetően sürgős feladata a még meglévő anyag összegyűjtése és feltárása is. Ugyanilyen fontosnak tartotta a néprajzi tárgyú archivális anyagok "életrekeltését", számbavételét. Ezért kezdte el Pócs Évával közösen az ún. Gyógyászati Archívumot, amelyben a terepen gyűjtött adatok mellett XVIII-XIX. századi gyógyászati könyvek anyagát is számbavették, kigépelgették és rendszerezték. A Gyógyászati Archívum megvalósítása után már csak töredékesen került sor a Gyógyászati Atlasz megvalósítására, amelynek feladata a gyógyászattal kapcsolatos jelenségek térképen való bemutatása lett volna. Ettől a munkától még igen sok feldolgozásra váró néprajzi anyagot remélt.

A felelősség, amelyet a néprajztudomány egészéért érzett, nemcsak szakterületén belül érvényesült. Még kezdő muzeológus korában, mivel szükség volt más irányú munkájára is, szép tanulmányt írt a Velencei tó egyik halász-szerszámáról, majd később szívesen elvállalta egy falumonográfia építkezésének anyaggyűjtését és feldolgozását is. Alapító tagja, később szerkesztőbizottsági tagja volt a Magyar Néprajzi Atlasznak. Részt vett a kérdőív elkészítésében, a próbagyűjtéseken, lelkesen töltötte ki a kérdőíveket, készítette el a térképeket, s kitűnő elemzést adott a Magyar Néprajzi Atlasz előzetesen megjelent próbatérképeihez.

1963-ban, amikor a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja megalakult, az elsők között került át ide a Néprajzi Múzeumból. Magával vitte a Sámán Archívum anyagát is.

Legutolsó éveiben még arra is volt ideje, hogy szűkebb tudományszakja múltjába visszapillantson. A magyar ősvallást kutató elődök munkáiból kiadott szemelvényeket gondozta, válogatta, magyarázta. (Az ősi magyar hitvilág) Legutolsó megjelent munkája is a regős énekek gyűjtőjének, Sebestyén Gyulának életrajza volt A múlt magyar tudósai sorozatban.

Korai és váratlan halála számtalan tervének vetett véget. Halála előtti hónapokban erdélyi gyűjtőútra készült, reménykedve abban is, hogy talán a moldvai, bukovinai székely falvakba is eljuthat. A váratlan betegség hirtelen rosszulállattal jelentkezett, amely után még majd 5 hónapig feküdt, a felgyógyulás reménye nélkül. 1972. július 22-én meghalt a magyar és a nemzetközi néprajz veszteségére.

Milyen ember volt? Talán legelőször azt kell megemlíteni, hogy rendkívül szerény és csendes. Eredményei, nemzetközi sikerei nem tették büszkévé. Sőt, egyenletes szorgalommal, kitartással, szinte emberfeletti tempóban dolgozott haláláig, nem pénzért, felettesei elismeréséért vagy személyes sikerért, hanem a tudomány érdekében. Osztályvezetői státusáról önként lemondott, nem szerette a napi vezetői gondokat, csak a nyugalmat, a munka zavartalan örömét kívánta. Legboldogabb akkor volt, ha dolgozhatott, elmondhatjuk, hogy számára a világon a legfontosabb valóban tudományos munkája volt, más alapvetően nem érdekelt. Reggeltől estig képes volt hónapokon keresztül még az ünnepnapokat is beleértve, írásztala mellett ülni, egy-egy témán elmélyülten dolgozni, ilyenkor társaságba, vagy szórakozni nem vágyott, sőt minden ilyen terv zavarta. Ha kikapcsolódást, pihenést ajánlottak, mindig elmondta, hogy neki nincs pihentetőbb, örömtelibb, mint munkájának végzése, amelyet a saját gyönyörűségére csinál.

Nem volt társasági lény. A sok ember, a konferenciák forgataga zavarta, ha lehet, az ilyen alkalmakat elkerülte, ha ott volt, szinte gátlásosan, visszahúzódva viselkedett, vagy csendesen türelmetlenkedett, idejét sajnálva. Véleményét, érveit mindig alaposan átgondolta, enélkül bizonytalannak érezte magát, éppen ezért nem szeretett spontán vitatkozni, nem volt a gyors riposztok embere. A minden tudományban előforduló apró tudománypolitikai események, törekvések, helyezkedések nem érdekelték, ezekhez semmi érzéke nem volt. Ha hallott is valamit, ami másoknak esetleg érdekesnek tűnt, rendszerint mint lényegtelen elfelejtette, képtelen volt helyezkedni.

Az embereket szerette, ha a szeretetet visszakapta, végtelenül boldog volt. Az ok nélküli

rosszindulat mindig meglepte. Semmiféle rossz tapasztalat nem tette rosszhiszeművé, ismételten előlegezte mindenkinek a bizalmát, "nem sérthetek meg senkit bizalmatlansággal" - mondta.

Sok csalódás érte, idővel visszahúzódó lett, de nem hitetlen. Bízott a munka jutalmában, a jó viszonzásában. Elég volt egy kedves szó, egy szép gesztus és már igazolva látta hitét.

Mikor a kórházban feküdt és már hetek óta nem tudott beszélni, az ápolónővérek mindig kérdezték: "Ugye jó ember volt? Ugye nagyon jó ember volt?" A kérdésre, hogy honnan tudják, így feleltek: "Ilyenkor - mármint a halál előtt - mutatkozik meg legjobban mindenkinek a természete, mi ezt meg tudjuk állapítani." A nővérek nem tévedtek.

Ha valami bántotta és rosszkedvűvé vált, csak nagyon lassan vallotta ki az okokat, ha tudta, a helyzetet mindig szépítette. Betegséget, testi fájdalmat is igyekezett titkolni.

Ennek a képnek nem mond ellent az, hogy nagyon szeretett élni, élvezte az életet. Bár kezdettől fogva kísértette a korai halál előérzete, mégis hangoztatta, hogy néki sok évet kell megérni "mert sok dolga van". Kedvelte a mozgást, a sétát, a kirándulást, rendszeresen elutazott a Tátrába, megmászta a legmagasabb csúcsokat is. A természetben otthon érezte magát, nemcsak a gyaloglást élvezte, de az órákig való nézelődést, egy növény, egy állat megfigyelését is. - Ő, aki expedíciói alatt olyan fegyelmezetten szabta meg napi ételmezését, tulajdonképpen szeretett enni, élvezte a jó ételeket. Alkoholt csak akkor ivott, ha nem kerülhette ki.

Élete végéig megmaradt benne a kalandkereső gyermek is. Két nagy munka között egy-két nap pihenőt tartott, ilyenkor moziba ment vagy regényeket olvasott, az útleírások nagyon érdekelték. Aztán megint jött a munka.

Kis számú barátai között jókedvű volt, felszabadultan viselkedett, száraz egyéni humora, szövicsei megneveltették a társaságot. Ha nem volt feszélyezett, a beszélgetéseket, vitákat hallgatva egy-egy találó megjegyzéssel, megfigyeléssel helyre tette, lezárta a témát.

Szerette a zenét, sok népdalt tudott, ezeket szívesen énekelte barátai között. Kedvelte a képzőművészetet, a halála előtti években egyre gyakrabban járt kiállításokra: a teátrális alkotások helyett a halk, lényegre törő művészet ragadta meg. Bár a szépirodalomból egy-egy regény nagy hatással volt rá, mégis igazán a versek álltak közel hozzá. Nagyon sok verset tudott kívülről, de ezeket még közvetlen hozzátartozói előtt is csak ritkán emlegette, idézte. Éveknek kellett eltelni ahhoz, hogy kiderüljön, mennyire szereti, ismeri például Baudelaire-t.

Érdekelte a világ, az ország, a város alakulása. Örült, ha egy híd, egy épület felépült, vagy egy új szobrot felállítottak. Izgatta hosszú távon is az emberiség jövője, ő, aki a múlt legmélyebb rétegeit kutatta, kíváncsi volt a futurologia fejtegetéseire, a jövőt illetően is optimista volt.

Családja körében, ha valami gond nem emésztette, természetesen, jókedvűen viselkedett. Élete vége felé optimizmusa, önmagába vetett hite megingott, az, hogy szibériai gyűjtőútjai, Szovjetunió-beli tanulmányútjai nem ismétlődhetek meg, keserűséggel, kudarcra töltötték el.

Értetlenül állt a számára megmagyarázhatatlan jelenség előtt.

Amilyen feszélyezett tudott lenni idegen, nagy létszámú társaságban, olyan természetes közvetlenséget mutatott gyűjtőútjain. A falusiak szerették őt. Képes volt azonnal kontaktust teremteni a legmogorvább "boszorkánnyal" is, a fiatalabb asszonyok évődéseire mindig megtalálta a megfelelő választ. Szeretett falun tartózkodni, úgy tervezte, hogy élete végén, nyugdíjas korát elérve, vidéken telepszik le, ott dolgozik majd haláláig.

Temetésére felutazott egyik legrégebbi és legkedvesebb adatközlője, egy Mátra-vidéki öreg palóc asszony is. Az öregasszony a ravatalnál kéretlenül, saját jószántából fennhangon elbúcsúzott tőle, keresetlen szavakkal megköszönte, hogy: "minket, régi öreg magyarokat megkérdezett a tudományunkról".

Korai halála nemcsak munkás életét és terveit, hanem tudományos hagyatékának sorsát is kétségessé tette.

Az egész Sámán Archívum, az általa hozott tárgyak értelmezése, a sámánénekek szövegének lefordítása, az egész anyag koncepciózus feldolgozása sokoldalú, széles tudású utódot igényelne. Jelenleg ha reálisan mérjük föl a helyzetet, azt mondhatjuk, hogy tudományos hagyatékát csak egy munkaközösség tudná eredményesen feldolgozni. Diószegi Vilmos ugyanis majdnem minden szibériai nyelvből fordított, az igen bonyolult, rögtönzött, sok archaizmust őrző sámánénekek tolmácsolásánál is csak a legritkább esetben szorult segítségre.

Halála után a Sámán Archívumot rendkívül sajnálatos módon ketté osztották, ezzel tulajdonképpen egész koncepcióját és elképzelését figyelmen kívül hagyták. A hagyaték egyik része az MTA Néprajzi Kutató Csoportjában, a másik része a Néprajzi Múzeumban van. Otthon őrzött tárgyai, jegyzetei, fényképei is közgyűjteménybe kerültek. Bár írásba nem foglalta, de szóban többször említette azt a kívánságát, hogy gyűjteményei a közt szolgálják. Sohasem gondolt sok lemondást követelő anyagára úgy, mint saját tulajdonára.

Akárcsak rendkívül gazdag, szibériai viszonylatban egyedülálló könyvtára is, mely az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának lett a tulajdona. A könyveket szinte megszemélyesítette, annyira szerette, tisztelte. "könyvet nem szabad bántani" - mondta, ha kifordítva, vagy piszkos helyre tette őket valaki. Ragaszkodott hozzájuk, öregkorára, falusi magányára "tökéletes könyvtárat" akart összegyűjteni.

Diószegi Vilmos egész életében a magyar tudományért élt, ezért hozott meg számtalan áldozatot, ezért égette el 49 éves korára magát.

Morvay Judit

<http://mek.niif.hu/01600/01639/01639.htm>

